

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРИЗНОМАНІТТЯ

УДК 581.526.323:551.468.4

НОВІ ЗНАХІДКИ МАКРОФІТІВ У ТИЛІГУЛЬСЬКОМУ ЛИМАНИ ЧОРНОГО МОРЯ

© 2004 р. Ф. П. Ткаченко, О. О. Ковтун

Кафедра ботаніки

Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова

В акваторії Тилігульського лиману Чорного моря та його пересипу виявлені нові місцезнаходження 15 видів водоростей-макрофітів: із *Chlorophyta* – 2, *Rhodophyta* – 6, *Phaeophyta* – 6, *Xanthophyta* – 1 та 1 виду *Magnoliophyta*. Дані види є новими для лиману, а п'ять з них (*Ruppia cirrhosa*, *Erythrotrichia carnea*, *Erythrocladia subintegra*, *Polysiphonia pulvinata*, *Vaucheria hamata*) – нові для північно-західної частини Чорного моря. Виявлено рідкісний вид *Chara canescens*, занесений до Червоної Книги України.

Ключові слова: макрофіти, фітобентос, солоність, лимани, Чорне море

Інвентаризація флори водоростей Чорного моря та його лиманів є важливим науково-практичним завданням [5, 6]. Дослідження макрофітів Тилігульського лиману, проведені нами протягом 1995-2000 рр., дозволили виявити у даній водоймі 48 видів водоростей та 7 видів водних квіткових рослин [13]. У зв'язку з невеликою кількістю атмосферних опадів і незначним надходженням прісних вод р. Тилігул в акваторію лиману та інтенсивним випаровуванням з його поверхні, за останні три роки солоність лиманної води зросла до 21,2 ‰. Компенсування рівневого режиму лиману здійснювали попуском через канал морської води. Протягом 2000-2003 рр. продовжили моніторингові спостереження за станом макрофітобентосу лиману. Їхні результати і наводяться в цій статті.

Адреса для кореспонденції: Ткаченко Федір Петрович, кафедра ботаніки, Одеський національний університет, Одеса, Україна.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИ

Матеріал відбирали у пониззі та пересипу лиману в районах, показаних на картосхемі (рис. 1). Саме ця частина акваторії зазнає безпосереднього впливу морських вод через озера пересипу та канал «лиман-море». Ідентифікацію макрофітів проводили за відповідними визначниками [1, 2, 7, 8] з деякими змінами [5, 6].

РЕЗУЛЬТАТИ І ОБГОВОРЕННЯ

Підвищення рівня солоності і наявність періодичного зв'язку з морем (через канал) сприяли збагаченню лиманної альгофлори 16 новими для водойми видами макрофітів. Зокрема, це 6 видів *Rhodophyta*, 6 – *Phaeophyta*, 2 – *Chlorophyta*, 1 – *Xanthophyta* і 1 – *Magnoliophyta*. Нижче наводимо анотований список виявлених видів.

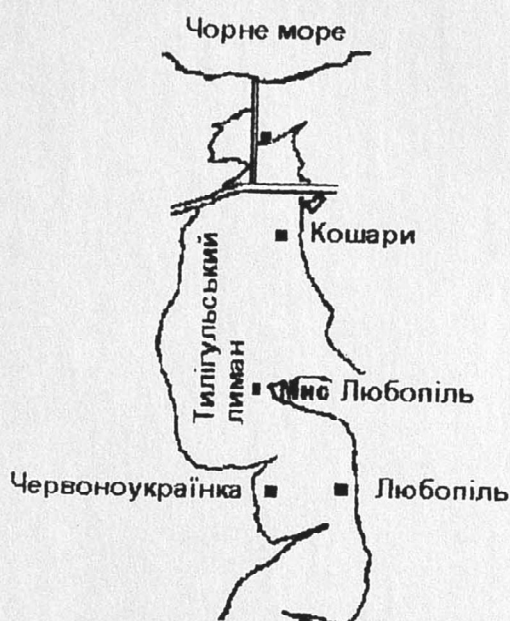

Рис. 1. Карта-схема пониззя Тилігульського лиману: ■ – місця відбору проб

***Cladophora vadorum* (Aresch.) Kütz.**

Для Чорного моря вказується біля берегів Криму, Кавказу та Румунії [3]. Раніше нами була виявлена також і в глибоководній частині Тендрівської затоки [12].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, біля с. Любопіль, на стулках мідій та в штормових викидах, 18.05.2000.

Слань має темно-зелене забарвлення, бокові розгалуження відходять майже під прямим кутом. Зустрічається як в прикріпленому, так і в неприкріпленому стані, розвивається, в основному, на глибині 2,5-7 м.

***Chara canescens* Desv. et Lois. (= *Ch. crinita* Wallr.)**

Вважається рідкісним видом і занесена до Червоної Книги України [14]. В Україні відомо лише кілька її місцезнаходжень [11].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, пониззя, виток каналу «лиман-море», глибина 0,5-0,7 м, солоність 15,1 ‰, 10.07.2003.

Ch. canescens невелика за розміром (5-7 см) рослина з компактними головчастими розетками.

кож кільцями довгих одноклітинних листків і тому має дуже щетинистий вигляд (рис. 2). Зрідка дихотомічно розгалужена. Колір слані темно-зелений до майже чорного. Інкрустація відсутня, або незначна, тому водорість не має жорсткої осі і часто лежить на дні, де мало помітна. Рослини поодинокі, або утворюють невеликі скупчення. Середня біомаса на заростях становить 173 ± 28 г/м². Досліджувана популяція хари представлена винятково жіночими екземплярами. Розмір оогонія 780-840 мкм довж. та 520-600 мкм шир., коронка 90-120 мкм вис. та 200-204 мкм шир., форма дзвоноподібна. Ооспора 600-620 мкм довж. та 300-360 мкм шир. Корові клітини утворюють 9-11 закрутів. Кора однотрубна. На час збору ооспори були зрілі і легко вивільнялись з обгортки, їх колір був від темно-бурого до чорного. На ризоїдах слані виявлені бульбочкові потовщення округлої, або невиразної форми, діаметром 1000-1200 мкм (рис. 2). Специфічний рисунок на них відсутній. Зростає *Ch. canescens* на відкритих місцях на піщано-мулистому ґрунті. Серед супутніх видів водоростей виявлені *Ceramium elegans* Ducl., *C. diaphanum* (Lightf.) Roth, *Cladophora sericea* (Huds.) Kutz., *Rhizoclonium tortuosum* (Dillw.) Kutz. тощо.

Xanthophyta

***Vaucheria hamata* (Vauch.) DC.** Вважається широко розповсюдженим видом [8].

Місцезростання: Тилігульський лиман, 3.12.2003, узбережжя солоного озера пересипу лимана, на вологому мулистопіщаному ґрунті.

Від типової форми відрізняється дещо більшими розмірами ооспор: 108-140 мкм довж. та 72-120 мкм шир. Форма ооспор мінлива, але здебільшого вигнуто-опукла (рис. 3). У деяких з них є одна велика, або до п'яти малих темно-коричневих плям. Антеридій рогоподібнозигнутий і розташовується поряд з оогонієм під деяким кутом до нього, з кінчиком повернутим до увігнутої сторони ооспори.

НОВІ ЗНАХІДКИ МАКРОФІТІВ

Рис. 2. *Chara canescens*: 1 – фрагмент шнурової слани водорості, поряд оогоній (стріл) бульбочкове потовщення на ризоїдах з залишком “стеблового сліду” (стрілка).

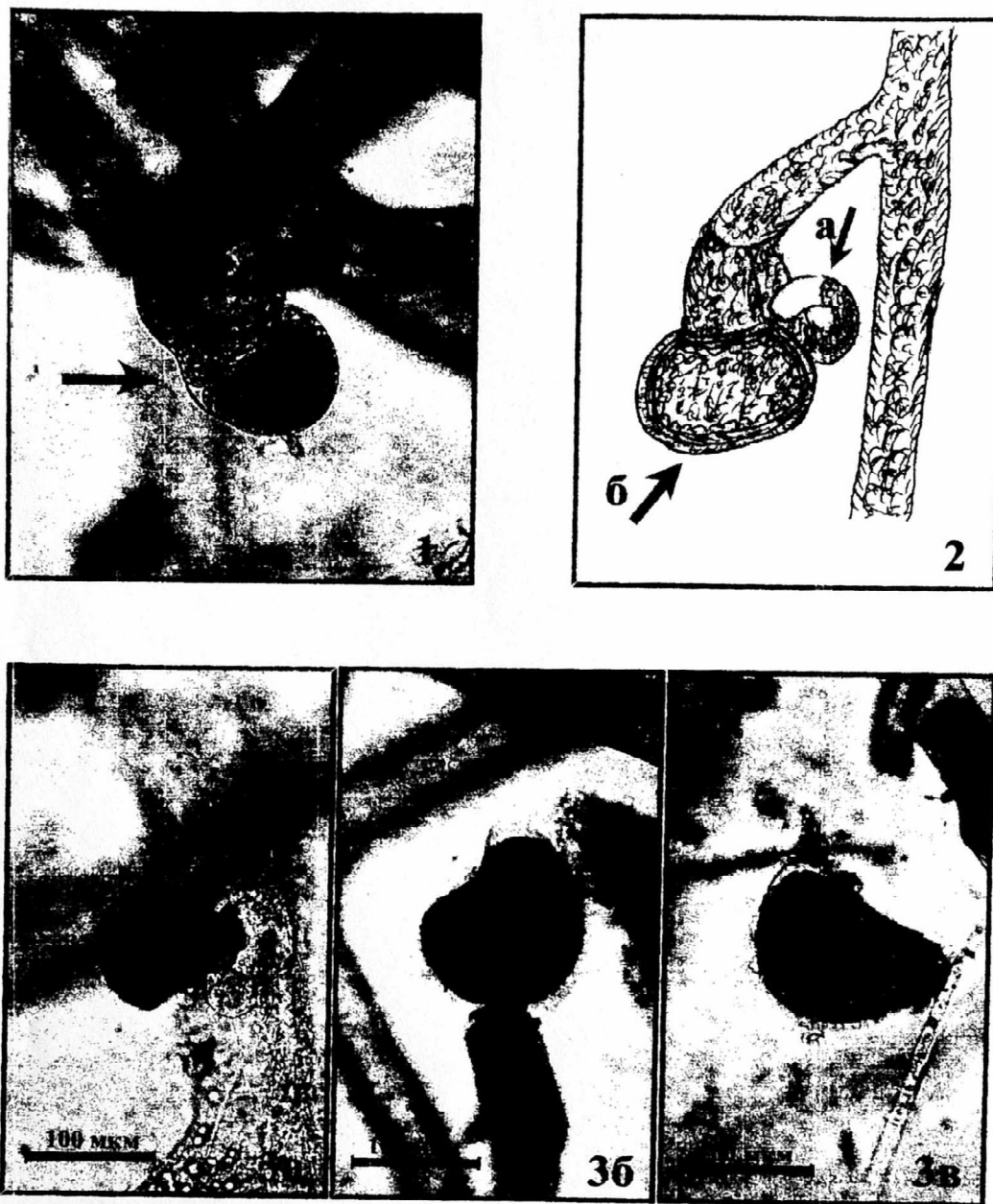

Рис. 3. *Vaucheria hamata*: 1 – антеридій і оогоній (стрілка); 2 – генеративна гілка, антеридій і оогоній розгашовані під кутом один до одного; 3 а, б, в – мінливість форми зиготи-ооспори.

Відокремлюються від неї короткою клітиною (рис. 3), але можуть бути і сидячими, розташованими поодинокі на боковій поверхні ниток слані. Ширина ниток 48–84 мкм. Підвищена концентрація солей в ґрунті не викликала якихось помітних аномальних розитку даного виду вошерії.

Phaeophyta

Leathesia difformis (L.) Aresch. Вказується для берегів Криму [2] і Кавказу [3]. Епізодично знаходили її і в Григорівському лимані [10].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, 27.04.2002, біля с. Любопіль. Як епіфіт зростає на цераміумі, ектокарпусі, полісифонії та кладофорі. Слань у вигляді жовто-бурих кульок, округлої, або видовженої форми діаметром 1–1,5 см і до 5 см довжиною.

Corynophlaea umbellata (Ag.) Kütz. На Чорному морі вказується біля берегів Криму, Кавказу, в північно-західному районі, Румунії та Болгарії. Як епіфіт на цистозірі [2].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман 11.06.2002, на цистозірі, біля с. Кошари. У вигляді жовтих подушечок діаметром 140–180 мкм та оливково-коричневих муфточок довжиною кілька міліметрів, що охоплювали товсті гілки слані цистозіри.

Striaria attenuata (Ag.) Grev. Характерна для берегів Криму, Кавказу [2]. Виявляли її і на філофорному полі Зернова [4] та в Григорівському лимані [10]. Нами також знайдена в Одеській затоці та біля острова Зміїний (2003 р.).

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, 20.04.2002, на камінні та в штормових викидах масово біля села Любопіль. Будова слані типова за визначником, колір жовтуватий.

Stictyosiphon adriaticus Kütz. Зустрічається біля берегів Криму, Кавказу, Румунії [2], філофорному полі Зернова [4].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, 22.04.2002, в штормових викидах

біля села Любопіль. Слань світло-оливкового кольору, багатоклітинні спорангії зібрані в соруси (по 3–8) і довільно розташовані на її головній осі.

Scytosiphon simplicissimus (Clemente) Cremades. Звичайний для прибережних районів Чорного моря вид, вегетує в осінньо-зимовий період [3].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, на кам'янистому субстраті мису біля села Любопіль, 18.04.2001.

Punctaria tenuissima (C. Ag.) Grev. Вказується для берегів Криму [5].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, на кам'янистому субстраті мису біля села Любопіль, 12.04.2001, поодинокі екземпляри.

Rhodophyta

Callithamnion granulatum (Ducl.) Ag. Широко розповсюджений у Чорному морі вид [2].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, 14.07.2003, зрідка на твердих ґрунтах прибережжя водойми та в штормових викидах біля села Червоноукраїнка.

Ceramium arborescens J. Ag. Досить широко розповсюджений у Чорному морі вид [2].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, 20.04.2002, на твердих ґрунтах прибережжя біля сіл Любопіль та Кошари.

C. pedicellatum (Duby) J. Ag. Широко розповсюджений у Чорному морі вид [2].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, 09.09.2002, зрідка на твердих ґрунтах прибережжя водойми та в штормових викидах біля села Любопіль.

Polysiphonia pulvinata Kütz. Вказується для берегів Криму і Кавказу [2].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, 25.06.2003, зрідка на камінні прибережжя біля села Червоноукраїнка.

Erythrocladia subintegra Rosenv. На Чорному морі вказується для берегів Бол-

НОВІ ЗНАХІДКИ МАКРОФІТІВ

гарії [2], Криму і Кавказу [3], також виявлена нами біля острова Зміїний.

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, 9.09.2002, зрідка на слані *S. elegans* в прибережжі біля села Червоноукраїнка. Відрізняється від типової форми більшими розмірами слані, являє собою рожеву пластинку діаметром 120–180 мкм з концентричним розташуванням клітин розміром 3–4 × 8–10 мкм.

***Erythrotrichia carnea* (Dillw.) J. Ag.** Вказується для берегів Криму та Кавказу [2].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, 12.09.2002, масово на *Chaetomorpha linum* (Mull.) Kütz. в прибережжі біля села Червоноукраїнка.

Magnoliophyta

***Ruppia cirrhosa* (Petagna) Grande.** Вказується як звичний для солоних вод вид квіткових рослин [7].

Місцезнаходження: Тилігульський лиман, 14.08.2003, невеликими куртинами в пониззі лиману біля витоку каналу «лиман-море».

Крім названих видів підтверджені знахідки ще деяких водоростей-макрофітів, на які вказував І.І. Погребняк [9], але вони не були виявлені нами в попередній період дослідження. Серед них *Enteromorpha compressa* (L.) Grev., *Pringsheimiella scutata* (Reinke) Marschew., *Goniotrichum elegans* (Chauv.) Zanard. і *Ectocarpus siliculosus* (Dillw.) Lyngb.

Цікавими є знахідки *S. attenuata*, *L. difformis* та *S. adriaticus*. Ці види бурих водоростей в останні десятиріччя [15] не виявляли в прибережних районах північно-західної частини Чорного моря, але вони існували в глибинних водах філофорного поля Зернова [4]. Екологічні умови лиману навесні 2002 р. (солоність 19,6 – 21,2 ‰, температура води 10–12 °С) збігалися з такими в глибинних районах моря, що сприяло масовому розвитку даних видів водоростей. Це також свідчить про те, що діаспори водоростей досить широко мігрують від юстійних місць зростання і в сприятливих

умовах можуть проростати та утворювати значні локальні популяції. Проте весняна повінь 2003 р. знов знизила солоність лиманної води до 15,1 ‰ і виявлені стеногалінні види бурих водоростей стали рідкісними, або, можливо, і зникли.

Таким чином, моніторингові спостереження за розвитком макрофітобентосу Тилігульського лиману в останні три роки (2001–2003 рр.) на тлі значного підвищення рівня солоності дозволили виявити 16 нових для водойми видів макрофітів і підтвердити знахідки ще чотирьох, не виявлених нами в попередній період дослідження. Серед нових для лиману видів – п'ять (*Ruppia cirrhosa*, *Erythrotrichia carnea*, *Erythrocladia subintegra*, *Polysiphonia pulvinata*, *Vaucheria hamata*) вперше наводяться для північно-західної частини моря, а останній вид – і для всього Чорного моря. Потребує особливої уваги вид харових водоростей (*Ch. canescens*), занесений до Червоної Книги України.

Всього ж, за даними наших досліджень, в лимані в останні роки виявлено 72 види макрофітів, що на 30 видів більше, ніж це було в 60-ті роки [9]. Зростання солоності вод лиману сприяло появі багатьох видів морських червоних та бурих водоростей. Подібні явища спостерігали в лиманах і в минулому [9].

Тилігульський лиман з 1997 р. входить до складу регіонального ландшафтного парку «Тилігульський», що охороняється [13]. Обмежена господарська діяльність на його берегах і в акваторії сприяє покращенню екологічної ситуації. Це, поряд з відповідним рівнем солоності його вод, зумовлює появу нових для водойми морських видів водоростей, представників, в основному, олігосапробного комплексу. За цих умов в подальшому необхідно продовжити моніторингові спостереження за розвитком донної рослинності лиману, оскільки тут не виключені нові альгологічні знахідки.

Автори висловлюють щире подяку студенту Ю. О. Черникову за допомогу у зборі наукового матеріалу з водоростей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голлербах М. М., Паламар-Мордвинцева Г. М. Визначник прісноводних водоростей України. Т. 6. Харові водорості (Charophyta).— Київ: Наук. думка, 1991.— 500 с.
2. Зинова А. Д. Определитель зеленых, бурых и красных водорослей южных морей СССР.— М.-Л.: Наука, 1967.— 398 с.
3. Калугина-Гутник А. А. Фитобентос Черного моря.— Киев: Наук. думка, 1975.— 248 с.
4. Калугина-Гутник А. А. Многолетняя динамика видового состава и структуры донных фитоценозов филлофорного поля Зернова // Экология моря.— 1993.— Вып. 43.— С. 90-97.
5. Мильчакова Н. А. Систематический состав и распространение Fucophyceae Черного моря // Альгология.— 2002.— Т. 12, № 3.— С. 324-337.
6. Мильчакова Н. А. Систематический состав и распространение зеленых водорослей-макрофитов (Chlorophyceae Wille S. L.) Черного моря // Альгология.— 2003.— Т. 13, № 1.— С. 70-82.
7. Определитель высших растений Украины / Доброчаева Д. Н., Котов М. И., Прокудин Ю. Н. и др.— Киев: Наук. думка, 1987.— 548 с.
8. Определитель пресноводных водорослей СССР. 13. Зеленые, красные и бурые водоросли / Виноградова К. Л., Голлербах М. М., Зауер Л. М., Сдобникова Н. В.— Л.: Наука, 1980.— 248 с.
9. Погребняк И.И. Донная растительность лиманов северо-западного Причерноморья и сопредельных им акваторий Черного моря: Автореф. дис...д-ра биол. наук.— Одесса, 1965.— 31 с.
10. Погребняк И.И. Некоторые итоги изучения донной растительности лиманов Северо-западного Причерноморья и сопредельных им акваторий Черного моря // Биоокеографические исследования южных морей.— Киев, 1969.— С. 89-107.
11. Садогурський С.Ю. Нові місцезнаходження харових водоростей на Кримському півострові // Укр. ботан. журн.— 2002.— Т. 59, № 2.— С. 179-183.
12. Ткаченко Ф.П., Мислов И.И. Морской макрофитобентос Черноморского биосферного заповедника // Экология моря.— 2002.— Вып. 63.— С. 34-40.
13. Ткаченко Ф.П., Ковтун О.О. Макрофіти Тилігульського лиману Чорного моря // Укр. ботан. журн.— 2002.— Т. 59, № 2.— С. 184-191.
14. Червона Книга України. Рослинний світ / Відп. ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко.— К.: УЕ, 1996.— 608 с.
15. Eremenko T.I. Anthropogenic Dynamics of Black Sea Phytocenoses / Black Sea Biological Diversity. Ukraine. Black Sea environmental Series. — New York: United Nations Publications, 1998. — V. 7.— P. 43-45; 216-227

Надійшла до редакції
23.02.2004 р.

THE NEW FINDINGS OF MACROPHYTES IN TILIGULSKY ESTUARY OF THE BLACK SEA

F. P. Tkachenko, O. A. Kovtun

I. I. Mechnikov Odessa National University

In the basin of Tiligulsky estuary of the Black Sea 15 species of seaweeds: *Chlorophyta* — 2, *Rhodophyta* — 6, *Phaeophyta* — 6, *Xanthophyta* — 1 and 1 species *Magnoliophyta* were founded. This species are new for estuary and five from this (*Ruppia cirrhosa*, *Erythrotrichia carnea*, *Erythrocladia subintegra*, *Polysiphonia pulvinata*, *Vaucheria hamata*) — new for North-West Part of Black Sea. Rare species *Chara canescens* entered in *Red Book of Ukraine*.

Key words: *macrophytes, phytobenthos, salinity, estuaries, Black Sea*

НОВІ ЗНАХІДКИ МАКРОФІТІВ

НОВЫЕ МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ МАКРОФИТОВ В ТИЛИГУЛЬСКОМ ЛИМАНЕ ЧЕРНОГО МОРЯ

Ф. П. Ткаченко, О. А. Ковтун

В акватории Тилигульского лимана Черного моря и его пересыпи выявлены новые местонахождения 15 видов водорослей-макрофитов: из *Chlorophyta* – 2, *Rhodophyta* – 6, *Phaeophyta* – 6, *Xanthophyta* – 1 и 1 вида *Magnoliophyta*. Эти виды являются новыми для лимана, а пять из них (*Ruppia cirrhosa*, *Erythrotrichia carnea*, *Erythrocladia subintegra*, *Polysiphonia pulvinata*, *Vaucheria hamata*) – новыми для северо-западной части Черного моря. Выявлен редкий вид *Chara canescens*, занесенный в Красную Книгу Украины.

Ключевые слова: макрофиты, фитобентос, соленость, лиманы, Черное море

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

THE BULLETIN
OF KHARKIV NATIONAL AGRARIAN UNIVERSITY

ВЕСТНИК
ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО
УНИВЕРСИТЕТА

СЕРІЯ БІОЛОГІЯ
series Biology. серия Биология

вип. 1 2004

у номері:

огляди
фізіологія, біохімія і біофізика рослин
генетика, селекція і біотехнологія рослин
проблеми вивчення і збереження
біорізноманіття
методи досліджень
рецензії